

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Heerlen rond de jaren 1890

EEN IMPRESSIE VAN FRANS ERENS

Bij de 100-jarige herdenking van de geboortedag van de schrijver Frans Erens in „Het Land van Herle” 1957, blz. 55, besloot onze toenmalige voorzitter, de heer J. J. Jongen, zijn bijdrage met de opmerking: „Het is jammer dat de pennevruchten van de schrijver zo moeilijk te bereiken zijn”.

In de bundel „Dansen en Rhytmen”, uitgegeven bij W. Versluys te Amsterdam in 1893, geeft Frans Erens o.a. een impressie van Heerlen rond de jaren 1890. Het is Heerlen waarvan Christine de Hesselle (zie „Het Land van Herle” 1951, blz. 21) in het gedicht „Heerlen” o.m. zegt:

„Wie schön war doch das alte Heerlen”
So Mutter heut noch gerne spricht,
Ohn' Grube ohne schwarze Männer,
Noch Wasserleitung oder Licht.

Wo man in seinen Muesestunden
Gemütlich vor der Thüre sass.
Der Nachbar sich hinzugesellte,
Man schwätzte und die Zeitung las.

„Dansen en Rhytmen” bevat 26 schetsen, die behalve de laatste, „Berkbe”, van beperkte omvang zijn. Het zijn impressies van her en der: Amsterdam, Parijs een paar duitse steden en onder de titel „Provincie” wordt Heerlen als volgt gekenschetst (blz. 83).

PROVINCIE.

„Heerlen ligt in de avondzon, in de kom van het dal, in grijs gesprei van huizen, waar tusschen door de boombouquetten donker groen met gouden zonnetoppen. De daken van de huizen nat van goudgevoei door de zon die dalend kwijnt achter de hoogten van den horizon.

De kerkbouw drukt massaal de grond en zwaar staat hij in het

midden van het dorp. De uren vallen één voor één uit de blauwe lucht van den hoogen toren en brandend in het gouden licht staat als een vuur de torenhaan.

Op den mullen weg uit de stad komen één voor één de groentekarren, leeg gekocht. De omnibussen vliegen forsich voorbij in woeste vaart, in stijgend stof.

In zijn rijtuig komt de dokter van zijn verre patienten en wordt gegroet door de winkeliers en winkelvrouwen, die aan de deuren staan of zitten op de banken voor de huizen in kalm vertel.

Op de stoelen vóór de tafels van het Café Belge zitten samen de griffier, de ontvanger, de apotheker. Zij spreken van de stemming in de tweede kamer. De griffier zit redeneerend, pratend altijd door, maar door.

Oude heeren grijze haren gaan voorbij, zij gaan naar het Café Dirix. Stijf en deftig, elken avond op hetzelfde uur. Zij spreken over hunne jachten.

De griffier, een kleine man redeneert maar altijd door, los zich voelend onder provincialen heft hij van den grond zijn beenen, vliegt zijn linkerhand van tafel in de volle woordenrij, met de rechter grijpt hij heftig het gele bier en heeft nauwelijks tijd tot slikken.

Ja, de provincie, dat is zijn terrein, dat voelt hij. Hij spreekt van graven en baronnen. Al is hij niet van adel, toch zegt hij, heeft hij groot respect voor baronessen en gravinnen. Maar ook wil hij praten van het volk, dat moet je stemmen in de tweede kamer.

Daar komt de deken groot en machtig. De griffier draait op zijn stoel en salueert, dat het stof vliegt van den grond, met het zwaaien van zijn hoed.

Daar komt de pachter van Terlinden. De griffier vraagt: „wie is dat?” Hij offreert een glaasje bier, want die pachter die is machtig bij de kiezers. Dat zal helpen bij de kamer.

Koeien trekken log voorbij en het gewirwar van hun pooten, die in 't gestof verdwijnen en zij vlekken door hun rompen de grijze straat met witte, roode en zwarte kleuren.

Dames in katoenen zomerkleeren, witte, roode, gele kleeren sleepen 't stof met hun japonnen en op den weg en in de deuren gaan de witte strooie hoeden van de heeren en de petten van de hoeren af met een wip of breeden zwaai.

In de verte oefent de fanfare voor het aanstaand Zondagmiddagfeest.

Heerlen rust in 't avondlicht.”

Deze schets, gezien door de ogen van de impressionist Erens, geeft een goed beeld van het toen nog statische Heerlen, dat nog niet door een spoorweg ontsloten en nog niet door de mijnindustrie beroerd was.

ir C. RAEDTS

Het einde van de abdij Rolduc

(Vervolg)

II. HET TANEN DER FEODALITEIT.

Het land van Rode, waarin de abdij Kloosterrade lag, was met de landen van Valkenburg, Daelhem en het hertogdom Limburg verbonden in de staatkundige constructie : Limburg en de landen van Overmaze. Krachtens een keizerlijk decreet waren in 1778 de vier staten — tot dan toe afzonderlijk gehouden — samengevoegd onder herhaald protest van de diverse statenvergaderingen ¹⁾.

Het gebied ten oosten van de Maas was vóór de Franse revolutie een lappendeken van streken, dorpen, — onderhorig aan Pruisen, Oostenrijk, de Republiek, Gulik, — en zelfstandige rijksheerlijkheden zoals Thorn dat boven zijn abdis slechts God als soeverein erkende. De keizer zetelde immers ver weg.

Rogier verzucht tot tweemaal toe:

„De historische kaart van Limburg is een wanhoop voor wie er mee moet werken” ²⁾.

Deze staatkundige versnippering was teweeggebracht door eeuwen van oorlog en strijd en telkens nieuwe verdelingen.

Het Maasdal had de twijfelachtige eer om steeds aan passerende legers onderdak te verschaffen. Dat daarbij niet zelden van de karige eigendommen der bewoners ongevraagd gebruik gemaakt werd, behoeft geen betoog.

Zo hadden al tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568—1648) zowel Spaanse als Hollandse troepen dit gewest doorkruist. Tijdens de oorlogen van Lodewijk XIV met de Republiek (1667—1697) maakte men kennis met de Franse soldaten. Het dieptepunt werd bereikt tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701—1713), toen Hollandse, Spaanse, Hessische, Brandenburgse, Franse en Engelse troepen veiligheid en rust aan de bevolking ontnamen. De persoonlijke bezittingen werden niet ontzien ³⁾.

Men kan na vele oorlogen en doortochten van legers het Maasland zeker niet als een welvarend gewest beschouwen. Het analfabetisme stremde mogelijke vooruitgang ⁴⁾.

De verregaande staatkundige verbrokkeling maakte dat de plaatse-lijke of regionale instanties, die toch in feite het hoogste gezag betekenden, nauwelijks in staat geacht konden worden om deze dalende spiraal van verarming om te keren. Het vuur daartoe ontbrak bij velen van deze gezagsdragers, ook al omdat de meesten hunner dezelfde waren als zij die deel uitmaakten van adel en clergé: de grootgrondbezitters. Land, het enige onroefbare eigendom, was grotendeels in handen van grootgrondbezitters, adel en abdijen.

Dat het van hun kant niet geheel aan goede wil ontbrak, getuigen de Rolducse boerderijen, die met enige goede wil als instructie- en model-boerderijen beschouwd kunnen worden ⁵⁾ en vooral de bemoeiingen van abt Rauschauw in 1741 om de catastrofale toestand in de plaatselijke mijnbouw, tot dan toe in handen van „Köhler-gesellschaften” te saneren. Vele bedrijven zagen zich namelijk gedwongen wegens exploitatie-moeilijkheden of technische ontoereikendheid hun werkterrein in te perken of het werk stil te leggen. Rolduc wist het merendeel van deze bedrijfjes te verwerven en door investeringen en technische verbeteringen de produktie weer op gang te brengen, lange jaren zonder enige winst.

Toch is het alleszins te vatten dat er bewegingen ontstonden, en pogingen werden ondernomen, die de debacle van de feodaliteit hetzij bespoedigden, hetzij wensten te doorbreken.

1. *Banditisme.*

Vanuit de verpauperde bevolking was geen andere impuls mogelijk om deze wantoestand te doorbreken, dan door een *sauve-qui-peut*. Het ontstaan van een bendewezen en banditisme ⁶⁾ op zeer grote schaal is een poging om aan de greep van de armoede te ontkomen. Tekenend is toch wel dat in het land van 's-Hertogenrade op een bevolking van ongeveer 7000 mensen ⁷⁾, namen bekend zijn van 350 personen, die in enkele tientallen jaren onmiddellijk betrokken waren bij de grote en georganiseerde bendes der zogenaamde „Bokkerijders” ⁸⁾. In Kerkrade woonden, relatief gezien, verreweg de meesten ⁹⁾.

De diverse staatkundige centra, gewoonlijk op zeer grote afstand, bleken niet tot ingrijpen in staat vanwege de versplintering van bevoegdheden. In onze streken kende men bovendien de meest achtergebleven vormen van recht ¹⁰⁾. Rechtspraak werd verder bemoeilijkt door het gemak waarmee men zich aan de bevoegdheid van de rechterlijke macht kon onttrekken door zich eenvoudigweg te begeven naar een — altijd wel dichtbijzijnd — dorp, dat deel uitmaakte van een andere staat of heerlijkheid.

In twee golven, van 1734—1745 en van 1752—1771, opereerden grote min of meer georganiseerde bendes „Bokkerijders”, die zeer vele inbraken en geweldplegingen op hun naam schreven, die uiteindelijk weliswaar door de justitie werden uitgeroeid, maar die niet hebben nagelaten duidelijk de onmacht en ontoereikendheid te illustreren van een versplinterd feodaal systeem van machthebbers en „heerschappen”.

2. *Democratie.*

Verzet tegen de bestaande politieke machtsverhouding kwam vooral vanuit de derde stand. Gelijk elders namen in de Staten van Limburg

de adel als eerste en de geestelijkheid als tweede stand de voornaamste plaatsen in. De geestelijke stand werd enkel vertegenwoordigd door de abten van Kloosterrade en Valdieu, benevens een afgevaardigde van het kapittel van Aken¹¹). Fabrikanten en juristen, afkomstig uit kooplieden- en boerenkringen, vormden de derde stand¹²). In de statenvergadering was deze groepering vrij machteloos, daar adel en geestelijkheid steeds één lijn trokken. Wanneer men aan hun grootgrondbezit of hun prerogatieven wilde raken. En elke stand mocht immers maar één stem uitbrengen!

De boeren en vooral de textielarbeiders uit Eupen waren tegen het einde van de achttiende eeuw ontevreden. Teveel land was in het bezit van de abdijen. De fabrikanten en kooplieden namen het adel en clergé kwalijk dat ze hun geld liever investeerden in grond en (buitenlandse) leningen dan in de industrie. De financiële bekrompenheid van de adel en clergé leek hen het grootste economische obstakel voor de verheffing van het land.

Tot de ontevreden behoordden bovendien de „hommes de loi”, juristen en advocaten, talrijk in Limburg, veelal afkomstig uit kooplieden-milieus. De „hommes de loi” kenden als besten de oude wetten, waarop de eerste en tweede stand zich beriepen tot instandhouding van het bestaande vertegenwoordigingsstelsel. Zij kenden ook als besten de relativiteit ervan. Velen waren volgelingen van de nieuwe sociale orde in de geest van Rousseau of Montesquieu¹³).

De derde stand bestond uit 2 groepen, n.l. de Vonckisten en de Nootisten. De numeriek sterkste was de rechtse vleugel o.l.v. Hein van der Noot en Piet van Eupen. Het verzet der Nootisten, ook wel Statisten genoemd vanwege hun pal staan van de traditionele rechten en voorrechten van de gewestelijke staten richtte zich tegen de van Wenen uitgegane ingrepen in de kerkelijke organisatie en later tegen de Franse revolutie. De Vonckisten o.l.v. Jan-Frans Vonck waren progressisten, die voorstanders waren voor een nationale-unitaristische staat. Daarbij lieten ze zich inspireren door de burgerij in Frankrijk¹⁴).

Spreekbuis van de democratische beweging vormde de „Journal Général de l'Europe”, uitgegeven te Herve van 1786—1789 door de journalist Lebrun¹⁵). Als volgeling van Rousseau verspreidde hij in felle aanvallen tegen de Staten van Limburg zijn gedachten onder talrijke geletterden. Aanvankelijk betuigde Lebrun, evenals de Vonckisten, de verlichte maatregelen van Jozef II bijval en kon zich zo, tot ergernis van de Staten, handhaven.

Nadat hij Jozefs despotisme had onderkend, verloor hij de steun van de Brusselse regering en zag zich in 1789 genoodzaakt de uitgave van zijn „Journal” naar Luik te verleggen. Vandaar zette hij zijn propaganda tegen het oligarchische bestuur van de Staten van Limburg voort¹⁶).

Grote invloed in het andere kamp oefende uit: F. X. de Feller¹⁷),

een der meest verbeterden bestrijders van de Aufklärung¹⁸⁾ in zijn „Journal historique et littéraire”¹⁹⁾.

Ook de Feller zag zich genoopt de plaats van uitgave van zijn „Journal” te veranderen. De Feller verzette zich fel tegen de Aufklärings-politiek van Jozef II, echter vanwege volstrekt andere redenen dan de „Journal” van Lebrun. De Fellers aversie van Jozefs politiek betrof niet zozeer het absoluut gezag van waaruit de keizer zijn richtlijnen versterkte, als wel de verlichte gedachten waarvan Jozef wenste uit te gaan; gedachten, die te maken hadden met inperking van de macht van adel en kerk binnen de staat; gedachten, die tolerantie voorstonden op godsdienstig gebied.

3. *Centralisme.*

Naast de verschillende vormen van verzet tegen de bestaande instellingen, komend vanuit de bevolking — banditisme en democratisch streven — bestonden er sinds Maria Theresia van bovenaf pogingen tot centralisatie in de warwinkel van het feodale bestuur²⁰⁾. Jozef II zette deze vergroting van de macht der keizerlijke regering krachtig maar weinig taktisch voort. Zo spoedig zijn maatregelen de prerogatieven van de kerk daarbij aantastten, vond hij de kerkelijke leiders op zijn weg die het schrikbeeld van een nationale staatskerk zagen opdoemen²¹⁾. Ook over Limburg met zijn 100.000 inwoners deed Jozef in de tachtiger jaren zijn verlichting schijnen.

a. Decreten over de afschaffing van de lijfeigenschap in 1781, en de verlening van godsdienstvrijheid aan protestanten in datzelfde jaar, stootten nog op weinig verzet. Te Rolduc was men verre van ingenomen met het tolerantie-edict.

Nog vóór dat het keizerlijk decreet in Limburg was afgekondigd schreef Ernst aan Töpsl:

„Moge God verhoeden dat het ooit wordt afgekondigd; maar er is meer reden om dat te wensen dan nog te verwachten”²²⁾.

Bijna twee maanden later heet het:

„... Zo heb ik niet lang geleden en niet zonder schrik, een herderlijke instructie van de bisschop van Regina Gardenii in Bohemen gelezen. gegeven ter gelegenheid van het edict van de keizer over de tolerantie. . . . Maar we leven in België, en als het edict over de tolerantie niets te bieden heeft, zal ook geen enkele provinciale curie dat publiceren”, hoopt Ernst, „hoewel het aan allen, behalve Limburg en Brabant, is gezonden”²³⁾.

In Limburg woonden tamelijk veel protestanten. Vandaar, dat de afkondiging hier enigszins was vertraagd. Echter ook zonder de instemming van Rolduc werd het tolerantie-edict afgekondigd. Ernst bericht verder nog, dat de toegestane beoefening van de Lutheraanse eredienst in het hertogdom Limburg voor de Rolducse pastoors aldaar een groot kruis betekende²⁴⁾.

Rolduc bevond zich in zijn afkeer van tolerantie overigens in goed

gezelschap! De nuntius in Keulen. Carlo Bellisomi, kon zijn ergernis nauwelijks onderdrukken en uitte zijn bezwaren meermaals aan de keurvorst van Koblenz ²⁵).

b. De volgende krasse maatregelen van Jozef II, opheffing van de zuiver contemplatieve kloosters op 17 maart 1783 en van de eremieten op 2 juli daaropvolgend, deden de verontwaardiging van de kerkelijke overheden nog toenemen ²⁶).

Ook te Rolduc toonde men zich verstoord. Het dochterklooster te Sinnich werd bij dit decreet met opheffing bedreigd ²⁷).

Ernst verzucht in een brief aan Töpsl:

„Dit is de geest van onze eeuw, dit is het aftakelen van het geloof : dat er nog maar weinigen in de wereld zijn, die de verwerping van het leven volgens de evangelische raden, betreuren” ²⁸).

Wanneer de opheffing van de contemplatieve kloosters een feit is bericht Ernst 9 mei 1786:

„Dezer dagen is het edict aangekomen, waarbij alle broederschappen worden afgeschaft en waarbij om zo te zeggen een nieuwe sociëteit van actieve naastenliefde wordt opgericht. . . . De beschermheer van die bedoelde nieuwe sociëteit is Christus de Verlosser zelf, die alfa en omega van alles moet zijn” ²⁹).

Ernst meldt bovendien dat alle edicten van de keizer in de kerken door de pastoors moeten worden voorgelezen.

„Onlangs moest er een voorgelezen worden over de handel met de Russen, dat 25 bladzijden telde, waarin geen lettergreep stond die voor het gehoor van belang was. En omdat er zonder einde edicten blijven komen en het godsdienstonderricht vanaf de preekstoel zeldzamer wordt, groeit de onwetendheid en daarmee het zedenbederf!” ³⁰).

c. Kerkelijke instellingen moesten de Brusselse regering nauwkeurig opgave doen van hun bezit en inkomen ³¹). Ook pastoor Lutzerath van Kerkrade gaf gehoor aan dit verzoek en verstrekte inlichtingen over bezit en plichten van de pastoor ³²).

d. Reeds in maart 1786 ontvingen de bisschoppen bericht van de voorgenomen oprichting van een algemeen seminarie in Leuven ³³). Ook deze stap paste in het kader van Jozefs politiek van staatskontrole op de kerk in zijn landen ³⁴). Bij voorbaat dienden de bisschoppen protesten in tegen dit besluit, hangende de afkondiging.

Ernst bericht aan zijn orde-genoot in Polling, Franz Töpsl :

„Er is immers besloten, dat voortaan de studie van filosofie en vooral van theologie door alle Belgische seculieren en regulieren beoefend zal worden in Leuven in één algemeen seminarie, dat binnenkort gevestigd wordt in de opgeheven canonie van St. Martinus met haar bijgebouwen, die geschikt zijn om ongeveer 1.000 clerici op te nemen. . . . Wat de toekomst ons uiteindelijk zal brengen, wachten wij in angst en beven af” ³⁵).

Vijf maanden later citeert Ernst voor Töpsl enkele passages uit de regels voor het aanstaande algemeen seminarie :

„Men moet er de toegang ontzeggen aan de leer van de ascese en het monachisme, die slechts schijnheiligheid leren en misvormingen, welke leiden tot mensenhaat en tot losbandigheid”.

En verder: „Men moet deze seminaristen brengen tot verdraagzaamheid. Een mens die echt verdraagzaam is... blijft er verre van, iemand die een ander geloof heeft dan het zijne, als een vijand van God, van de deugd, en van de waarheid te beschouwen”³⁶).

Ernst vindt deze richtlijnen toch wel dubieus. Hij voorziet dat, indien de theologanten uit de kloosters gehoor geven aan het bevel om in Leuven hun theologie-studie te volbrengen, de kloosters zelf wel eens zouden kunnen uitsterven bij gebrek aan novicen³⁷).

Bij besluit van 16 oktober 1787 werden de bisschoppelijke en kloosterseminaries opgeheven en vervangen door staats-seminaries o.a. in Leuven en Luxemburg³⁸). De uitvoering van dit edict bleek nogal wat voeten in de aarde te hebben. Overal kwamen protesten en bezwaren. Ook Rolduc moest zijn studenten naar Leuven sturen. Ernst schrijft Töpsl :

„Onze abt, die vertrokken is, heeft in Brussel gedaan gekregen, dat hij dit jaar slechts twee van zijn studenten hoeft te sturen. Hoe onheilspellend voor de hele clerus en vooral voor de kloosters dit edict in de toekomst is zal snel duidelijk zijn, nu het verboden is, dat iemand voortaan in een klooster toegelaten wordt, tenzij hij gedurende twee jaar voor filosofie en vijf jaar voor theologie in het algemeen seminarie verbleef te Leuven”³⁹).

Een ander kwaadaardig gevolg signaleert Ernst in een brief aan Walraff :

„Het nieuwe seminarie is een verschrikkelijke slag voor de geestelijkheid, en de abdijen geraken erdoor in buitengewone kosten”⁴⁰). Het verzet tegen het algemeen seminarie laaide het hoogst op bij de studenten zelf in Leuven. Men ontdekte onorthodoxie bij professor Le Plat en eiste „sanam doctrinam”⁴¹).

Ernst bericht Walraff :

„In Leuven hebben de seminaristen zich verzet tegen hun president Stöger en hem verjaagd; een raadsheer uit Brussel, die snel was afgekomen om de vrede te stichten, hebben ze na weinig woorden met stenen verjaagd. Een teken van uiterste ontevredenheid...”⁴²), commentarieert Ernst. Een goede maand later stelt hij Töpsl op de hoogte op 29 januari 1787 :

„Die academie is haar ondergang nabij. Want alle seminaristen hebben het seminarie verlaten, en willen zodoende niet opgenomen worden in de kerkelijke stand. De 22ste van deze maand waren er van de driehonderd nauwelijks honderd over, en die zullen zelfs, naar het schijnt, binnenkort heengaan. Ons België wordt bedreigd door een zeer grote ramp: het priestertekort in de nabije toekomst. Onze abdij is toegestaan, slechts twee (studenten) naar Leuven te zenden, die buiten het seminarie verblijven in het Collegium Saban-

dicum, maar het volgend jaar moeten er meer gestuurd worden" ⁴³). De reis van abt Chaineux van november 1786 naar Brussel had dus enig resultaat ⁴⁴). Ernst vervolgt:

„Wij hebben de afgelopen zomer vijf veelbelovende kandidaten tot onze gemeenschap toegelaten. maar zie, die vertroosting is teniet gedaan door de grote bitterheid van de dood van vier onzer kanuniken in de zielzorg in zes weken gestorven aan besmettelijke koorts, met uitzondering van één, die van ouderdom overleed. Dat is Nicolaas Lejeune. . . . de overigen zijn Henricus Marbaise, pastoor in Aefden (wiens plaats dicht bij de abdij ik, naar het schijnt, zal gaan bezetten), Thomas Franck, vice-pastoor in Aefden, en Thomas Schmitz, vice-pastoor in Kerkrade" ⁴⁵).

Wellicht is dus een van de redenen waarom Ernst enige maanden later zijn professoraat in de theologie moest neerleggen, het plotseling openvallen van vier plaatsen in de zielzorg binnen enkele weken tijds ⁴⁶). Aangezien pastoor en kapelaan te Aefden vrijwel gelijktijdig overleden diende men hier een erudiet man te benoemen. Mede in verband met de te verwachten overheveling van de theologie-studenten naar Leuven heeft men een der professoren, Simon Pieter Ernst benoemd tot pastoor in het toch nabije Aefden. Dat Ernst niet van harte Rolduc verliet om zijn pastoraat te aanvaarden, blijkt uit de volgende ontboezeming aan Töpsl:

„De vrees die ik vreesde is in vervulling gegaan; door mijn abt, en derhalve — naar ik hoop — ook door God is besloten, dat ik mijn taak als professor in de schrift en de theologie neerleg en een pastorale taak opneem in Aefden a.s. maandag, wat op generlei wijze om te juichen is, vooral in deze omstandigheden" ⁴⁷).

In feite nam Ernst dat pastoraat niet 16 maart maar 19 april 1787 op zich „wegens onvoorziene. opgedoken moeilijkheden" ⁴⁸).

Enige maanden later had Ernst zich nog steeds niet met zijn parochiewerk verzoend: in een brief van 20 juni 1787 heet het:

„In mijn pastorale functie schep ik allermintst behagen, en honderdmaal denk ik elke dag terug aan mijn vroegere eenzaamheid, terwijl ik betreurd dat ik vrijwel geheel afgehouden wordt van de letteren, en het valt me zwaar met allerhand slag mensen om te gaan. . . . en als het niet de wil van God was, naar ik veronderstel, die me hier hield, zou ik een weg zoeken, hoe ik bevrijd kon worden van deze taak" ⁴⁹).

(Wordt vervolgd)

F. J. M. WIERTZ

* *
*

Noten:

II. *Het tanen der feodaliteit.*

- 1) J. Gilissen, Le régime représentatif avant 1790 en Belgique. Brussel, z.j. 122.
De Staten van Valkenburg vergaderden vóór 1788 niét te Valkenburg.
- 2) L. J. Rogier, Limburg in de Franse tijd.
in: *Beschouwing en onderzoek.*
Utrecht, 1958, 183.
— — —, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw.*
Amsterdam, 1947², I, 228.
- 3) W. Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders in het voormalige land van 's Hertogenrode.*
Roermond-Maaseik, 1939, 10-11.
- 4) Gierlichs o.c., 56.
- 5) Gierlichs o.c., 55.
Cfr R. van Uytén en J. de Puydt, *De toestand der abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden, inzonderheid der Staten abdijen, in de tweede helft der 18e eeuw.*
in: *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het oud hertogdom Brabant,*
48 (1965), 64.
- 6) W. Gierlichs, *Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath.*
in: *Heimatblätter des Landkreises Aachen, 8. Jhrg.*
Heft 2 und 3 (1939), 42.
- 7) Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders . . . .*, 55.
- 8) Gierlichs o.c., 17-18 en 72-75.
- 9) Gierlichs o.c., 42, 69.
- 10) Gierlichs, *Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath o.c.*, 42.
- 11) W. Goossens, *Etude sur les états de Limbourg et des pays d'outre-meuse.*
Kerkrade, 1910, 15-23.
- 12) A. Minder, *Le duché de Limbourg et la Révolution Brabançonne.*
Pépinster, 1946, 10-16.
- 13) Minder o.c., 17.
- 14) L. G. J. Verberne(red), *Geschiedenis der Nederlanden.*
Deel IV: *Het Zuiden na 1648.*
Nijmegen, 1955, 76.
- 15) zie over Lebrun:
J. Daris, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège (1724—1852).*
Liège, 1868, I 370-374.
Lebrun's eigenlijke naam was Tondou. Clericus geworden omwille van betere studie-mogelijkheid, distancieerde hij zich naderhand van de kerk. Daar in de journalistiek zijn naam Tondou — hij was immers oud-clericus — dikwijls de lachlust opwekte, veranderde hij hem in Lebrun. In de journalistiek bleef men hem graag betitelen als abbé Tondou.
zie over het „Journal Général de l'Europe”:
Daris o.c., II 6-9.
Minder o.c., 23.
- 16) Minder o.c., 96-97.
- 17) zie over F. X. de Feller (1735—1802):
J. Brucker, F. X. de Feller.
in: *Dictionnaire de Theologie Catholique, tome V,*
kolom 2235-2237.
- 18) M. J. H. Post, *De Driebond van 1788 en de Brabantse opstand.*
Bergen op Zoom, 1961, 25.
- 19) zie over het „Journal Historique et Littéraire”:
Daris o.c., I 370-374, I 428.

- H. Haag, „Les origines du catholicisme libéral en Belgique” 1789—1839, Louvain, 1950, 43-50.
De Feller's „Journal” recenseerde clandestien gedrukte anti-Jozef geschriften. Tot 1788 gedrukt te Luxemburg, zag de Feller zich vervolgens genoodzaakt de uitgave van zijn tijdschrift op Oostenrijks territorium te staken. Hij verplaatste het drukken naar Luik en Maastricht en liet zijn „Journal” in het verborgene circuleren.
- 20) P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam. deel V. Amsterdam, 1962, 1379 (pocket-uitgave).
- 21) Post o.c., 20-22.
- 22) BSB (Bayerische Staatsbibliothek te München) clm 26452, 455, Ernst aan Töpsl 29 januari 1782.
zie verder over het fel verzet van Rolduc tegen het tolerantie-edict:
E. Hubert, Les églises protestants du duché de Limbourg pendant le XVIIIe siècle. Etude d'histoire politique et religieuse. Bruxelles, 1908, 172-180.
- 23) BSB clm 26452, 456-457, Ernst aan Töpsl 23 maart 1782.
- 24) BSB clm 26452, 496 v, Ernst aan Töpsl 20 december 1783.
- 25) J. Hansen, Quellen zur Geschichte des Rheinlandes im Zeitalter der französischen Revolution 1780—1801. Bonn, 1931, I 25-27.
In een brief van 22 oktober 1783 maakt de pauselijke nuntius in Keulen, Carlo Bellisomi, bezwaren tegen de aan de protestanten toe te kennen rechten door keurvorst Klemens Wenzeslaus van Koblenz:
„Certo che io non posso convincermi, come si possa concedere se non in vista di un mal maggiore se pur vi è l'introduzione di un culto, in cui sacrilegamente si fanno i misterii e nelle cui adunanze si bestemia la sponsa di Gesù Christo”.
De keurvorst deelt deze bezwaren niet. Hij zal ze overwegen. In een brief van 28 oktober 1783 heet het:
„... je vous prie d'être tranquille, que premièrement je ne le ferai qu'après avoir consulté Dieu et des personnes de piété ...”.
De nuntius meent na een aanval op hem in de „Gazette Nouvelliste Politique” niet te mogen zwijgen (Hansen o.c., 32).
De keurvorst tracht hem nogmaals gerust te stellen, en beweert part noch deel te hebben aan de aanval op de nuntius (Hansen o.c., 33).
De volgende brief van de nuntius heeft als aanhef:
„No, Serenissimo, non posso certamente restar tranquillo sulla tolleranza accordata si protestanti da Vostra Altezza nel suo elettorato”. (Hansen o.c., 34.)
- 26) Post o.c., 23.
- 27) BSB clm 26452, 463, Ernst aan Töpsl 24 mei 1782.
BSB clm 26452, 502 v, Ernst aan Töpsl 22 mei 1784.
zie ook: D. D. Brouwers, Histoire du Chapitre Noble de Sinnich de l'ordre de St. Augustin. Verviers, 1903, 54-58.
G. de Schepper, Marie-Thérèse et Joseph II. Leur politique à l'égard des maisons religieuses dans les Pays-Bas.
in: Revue d'Histoire Ecclésiastique, XXXV (1939), 509-529.
J. Laenen, Etude sur la suppression des convents par l'empereur Jozef II dans les Pays-Bas Autrichiens et spécialement dans le Brabant (1783—1794).
in: Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique, LVIII, 5e série, tome VII. Anvers, 1905.
- 28) BSB clm 26452, 478 v, Ernst aan Töpsl 15 november 1782.
- 29) BSB clm 26452, 605, Ernst aan Töpsl 9 mei 1786.
- 30) ibidem.

- 31) BSB clm 26452, 608 v, Ernst aan Töpsl 8 augustus 1786.
- 32) GAK (Gemeente Archief Kerkrade) Archief der Parochie, 140 (70).
Lutzerath, pastoor van Kerkrade, geeft op 30 juli 1786 naar aanleiding van de ordonnantie van 22 mei 1786 nauwkeurige opgave van de bezittingen der geestelijkheid alsmede van de plichten van de pastoor (afschrift op papier).
- 33) Geyl o.c., 1377.
- 34) Geyl o.c., 1372—1383.
- 35) BSB clm 26452, 603-604 v, Ernst aan Töpsl 29 maart 1786.
- 36) BSB clm 26452, 607 v, Ernst aan Töpsl 8 augustus 1786.
- 37) BSB clm 26452, 609, Ernst aan Töpsl 21 oktober 1786.
- 38) Post o.c., 23.
- 39) BSB clm 26452, 611 v-612, Ernst aan Töpsl 14 december 1786.
- 40) HASK (Historisches Archiv der Stadt Köln) Abteilung 1105/1 (Nachlass Walraff), II, Kapsel E 13, Ernst aan Walraff 26 november 1786.
- 41) Geyl o.c., 1378.
- 42) HASK Abteilung 1105/1, II, Kapsel E 13, Ernst aan Walraff 16 december 1786.
- 43) BSB clm 26452, 615 v, Ernst aan Töpsl 29 januari 1787.
- 44) cfr HASK Abteilung 1105/1, II, Kapsel E 13, Ernst aan Walraff 26 november 1786.
- 45) BSB clm 26452, 615 v, Ernst aan Töpsl 29 januari 1787.
- 46) cfr M. G. Spiertz, Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775—1801.
Assen, 1964, 214.

Ernst was beslist een man, die „atavistische opvattingen, welke in veler oog het karakter van een dogma aannamen, op wetenschappelijke gronden relatieveerde”. In dit licht moeten wij zijn studie beschouwen van 1788 over de Derde Stand in Brabant. Dat de Vonckisten in 1790 zijn historische studie benutten, toen zij een meer democratische opbouw van de standenvertegenwoordiging bepleitten, wil geenszins zeggen, dat zij Ernst als hun geestverwant mochten beschouwen.

We dienen niet uit het oog te verliezen, dat zijn relativering van verouderde instellingen en zijn begrip voor de democraten niet zo ver gingen, dat ze in staat waren hem in 1791 ervan te weerhouden een nogal fel pamflet tégen de democraten te publiceren: „Le masque Limbourgeois se lève”. Laat hij zich dan niet gemengd hebben in de discussie tijdens de Brabantse revolutie, erna keert hij zich toch wél tegen de democraten.

De beëindiging van zijn lectoraat in april 1787 acht ik dan ook niet zozeer een gevolg van politieke meningsverschillen tussen Ernst enerzijds en de abt van zijn confraters in de abdij anderzijds. Ernst verliet Rolduc zeker niet van harte, hij trekt zelfs met lichte ironie de juistheid van Chaineux's beslissing in twijfel (cfr BSB clm 26452, 601). Dat over zijn benoeming tot pastoor in Aefden enige wrijving tussen hem en de abt ontstond is wel zeker. De benoeming zelf echter wijt ik meer aan omstandigheden als het plotseling openvallen van vier plaatsen in de zielzorg in enkele weken tijds, en een mogelijke opschorting van de theologische lessen in verband met het verplichte algemeen seminarie in Leuven.

Ook de Clercq (Theologisch onderwijs a.w., 64) voelt meer voor de suppositie, dat Ernst zijn lectoraat voor een pastoraat moet verwisselen, vooral vanwege het decreet over het algemeen seminarie in Leuven, wat zou verhinderen de theologische lessen te Rolduc voort te zetten.

- 47) BSB clm 26452, 601, Ernst aan Töpsl 16 maart 1787.
- 48) BSB clm 26452, 617, Ernst aan Töpsl 12 mei 1787.
- 49) BSB clm 26452, 620, Ernst aan Töpsl 20 juni 1787.

Naar aanleiding van het Historiker Treffen

op kasteel Ehrenstein te Kerkrade

WAAR BLIJFT DE JEUGD?

In het Limburgs Dagblad van 26 september j.l. troffen mij enkele opmerkingen over de ééndagsstudiebijeenkomst van historici uit het z.g. Land zonder Grenzen, georganiseerd door de Culturele Raad Limburg.

De schrijver stelt de vraag, of, gelet op de samenstelling van de deelnemers, niet een zekere mate van vergrijzing moet worden geconstateerd.

Anders gezegd: waar blijft de jeugd?

1. De studerende jeugd (en hier bedoel ik degenen, die de middelbare schoolopleiding achter de rug hebben) vertoeft sinds jaar en dag in „Holland” aan de diverse universiteiten. Zo'n situatie krijg je, als Limburg eeuwenlang van academisch onderwijs verstoken blijft. Studenten in het vak „Geschiedenis” komen voor zo'n ééndagstreffen niet naar Kerkrade.
2. De dag, waarop deze samenkomst was belegd, viel op een tijdstip, dat het lesrooster door de middelbare schooljeugd moest worden afgewerkt.
3. Excursies, die *buiten* de scholuren worden georganiseerd, trekken steeds de belangstelling van jeugdig-geïnteresseerden. Dit is kort geleden nog gebleken bij de rondleiding op het voormalig fortplein van Heerlen, — zaterdagmiddag 30 september j.l. — toen er zich onder de ruim 130 aanwezigen toch ruw geschat vijftientig jongeren bevonden.
4. De jeugd in deze streek is georganiseerd in de Kring Oostelijk Zuidlimburg van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis, die in het winterseizoen goed bezochte *avond*-bijeenkomsten houdt in de leesruimte van de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen.
5. Blijkens het bezoekersregister van de gemeentelijke oudheidkundige dienst is het aantal jeugdigen, dat voor het eindexamen een historisch-regionaal onderwerp als werkstuk kiest, niet gering.

Ook deelt de schrijver ons mede, dat historici nogal eens beschouwd worden als lieden die buiten de werkelijkheid van de eigen tijd staan. Het komt mij voor, dat historici, die zich bewust confronteren met de authentieke bestuurs-(archief-)stukken en andere documenten, op soms horribele wijze de keiharde werkelijkheid van het verleden leren zien en het raffinement van de mensen (lees: het voorgeslacht) achterhalen. Goede geschiedenisbeoefening is leren zien in de spiegel van het verleden om hieruit de ontwikkeling van de eigen tijd wel degelijk te kunnen verstaan. Van de historicus wordt verwacht, dat hij de hedendaagse realiteit ziet in wijder verband dan de niet-historicus, juist omdat hij de oorzakelijkheid der dingen onderkent en verband legt tussen het hedendaags gebeuren m.b.t. het menselijk denken en handelen van gisteren.

Geschiedenis is een levensschool, gebaseerd op de confrontatie van het verleden met het heden met projectie op de toekomst. De Culturele Raad Limburg had tot adstruering hiervan geen doeltreffender onderwerp kunnen kiezen dan de Maas-kwestie. De twee gezaghebbende sprekers hebben het auditorium, met vele instructieve dias, het *historisch* probleem van het gebruik van het Maas-water, tot op de dag van *vandaag*, uit de doeken gedaan. De betrokken regeringen zullen de oplossing ervan in de *toekomst* aan de hand moeten doen.

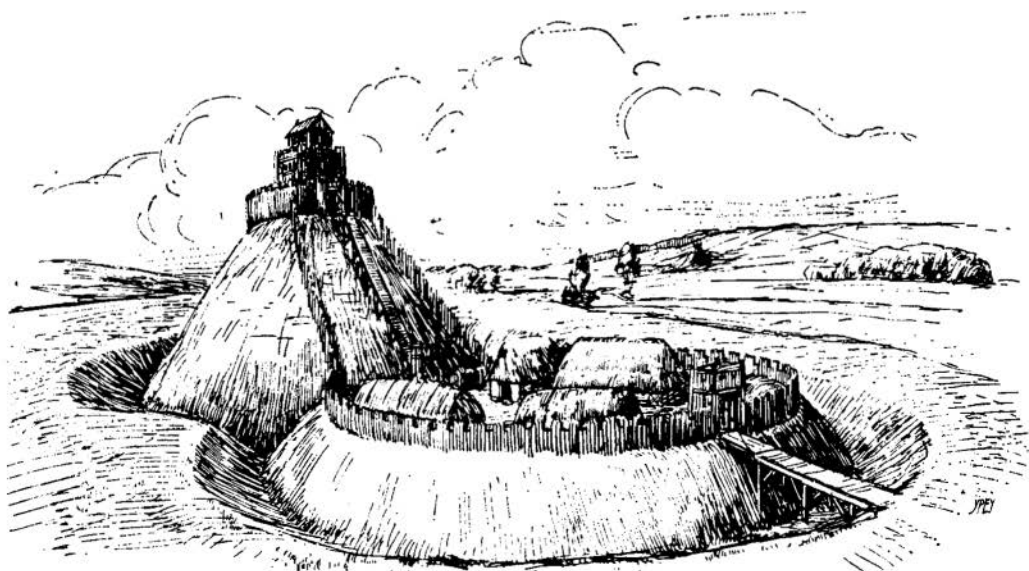
L. van HOMMERICH

Bijdrage *)

over ontstaan en ontwikkeling van het kasteel

(Vervolg)

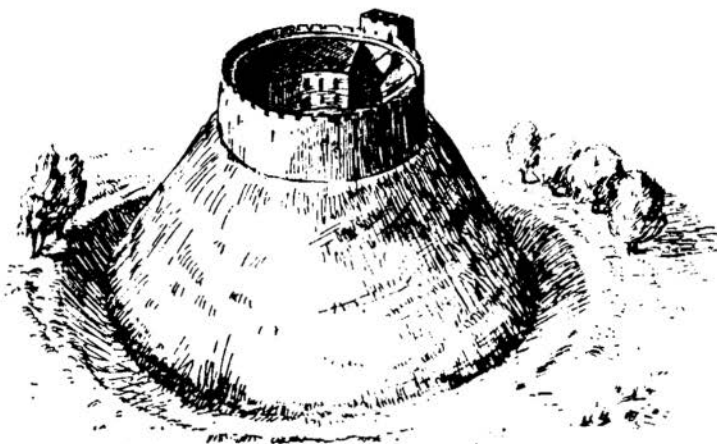
Als algemene regel kunnen we stellen dat de meeste mottes een ronde of ovale structuur vertonen, al zijn ook rechthoekige en vierkante bekend. Het is mogelijk, dat deze dan een zeer late verandering van de oorspronkelijke ronde vorm zijn. Er zijn geen mottes bekend, die hoger dan 15 meter waren. Het voormalige kasteel *Burggraaf bij Gulpen*, waar op de top funderingsresten gevonden zijn, is tot nog toe de enige motte, die deze hoogte heeft. In tegenstelling tot het westen des lands hebben de Limburgse mottes gedurende enkele eeuwen stand kunnen houden, zij het dan ook dat ze aangepast en verbouwd werden om aan de nieuwe eisen van de verdedigingstechniek te voldoen en om meer ruimte en comfort te bieden aan de bewoners. Een fraai voorbeeld hiervan is kasteel *Limbricht*, dat in 1630 pas zijn tegenwoordige gedaante kreeg. Ook de kastelen *Horn* en *Kessel*, in oorsprong zuivere motteburchten, zijn in de loop der

Ideaalreconstructie van een motte met toren en voorburch. Op de voorburch het bij de burcht behorend boerenbedrijf

eeuwen ingrijpend veranderd. Een verklaring voor het veel eerder verdwijnen van het mottekasteel in het westen van het land kan hierin gevonden worden, dat na het aanleggen van dijken dit type geen veiligheid voor overstromingen meer behoefde te bieden. In de dalen van rivieren en beken daarentegen had men altijd rekening te houden met deze wateroverlast.

Als meest revolutionaire ontwikkeling in de kastelenbouw kan *de ombouw van hout in steen* worden aangemerkt. We zien nu de centrale toren geleidelijk aan verdwijnen, terwijl de burcht omgeven wordt met een stenen ringmuur, waartegenaan de woonvertrekken worden opgetrokken. Met een engelse term wordt dit type aangeduid als „SHELL-KEEP”. Het beste bewaarde voorbeeld hiervan

Shell-keep

bevindt zich te Leiden, doch ook de provincie Limburg heeft op dit terrein heel wat te bieden.

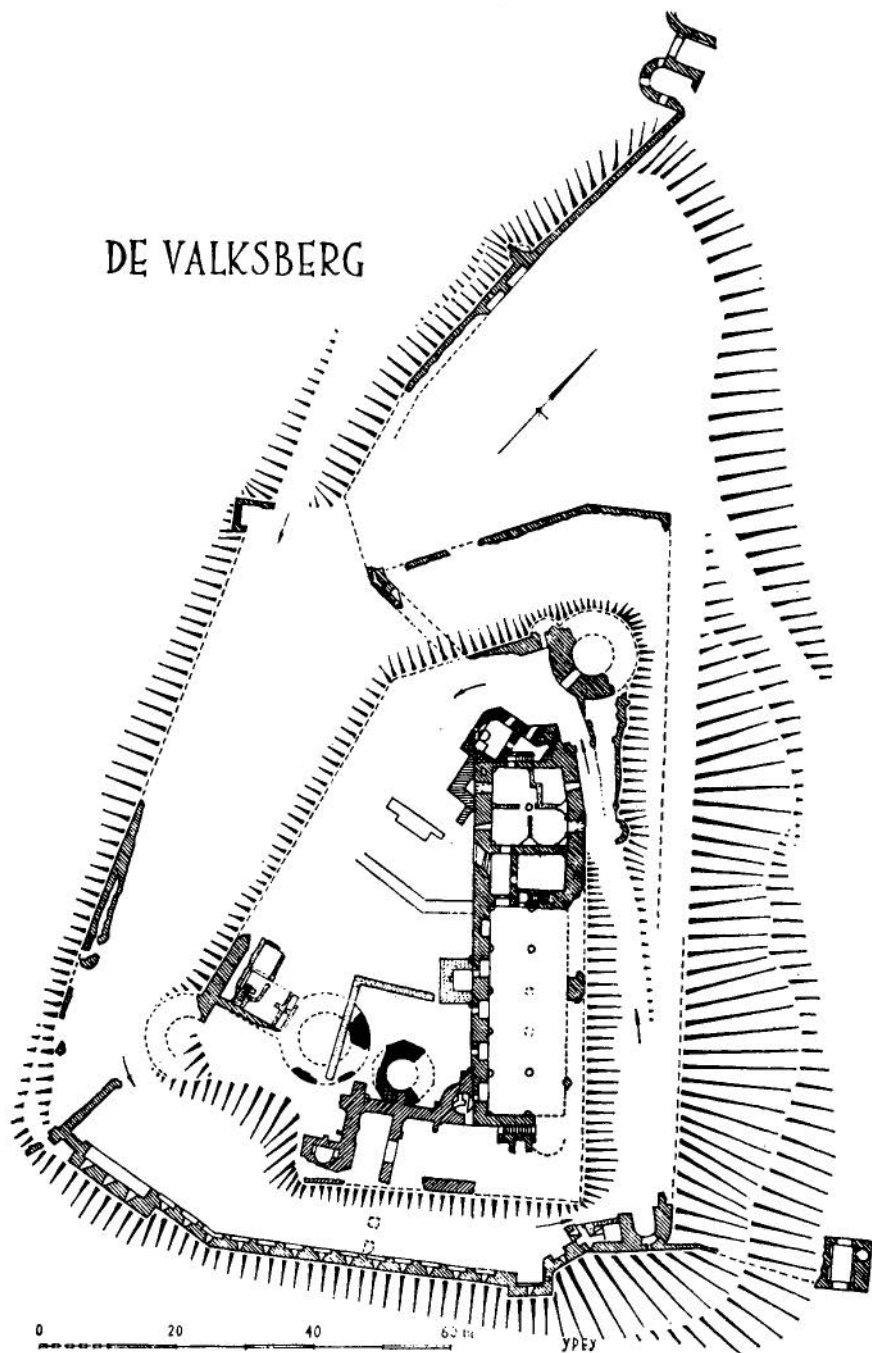
Dat niet alle vroege burchten mottekastelen waren vindt zijn oorzaak in de bodemgesteldheid van de streek. Waar men de beschikking had over goede hoogten heeft men deze vanzelfsprekend benut. Daarom is het des te verwonderlijk, dat in Limburg slechts twee HOOGTEBURCHTEN voorkomen en wel de burcht *Lichtenberg* op de St. Pietersberg en het *kasteel van Valkenburg*.

De ruïne *Lichtenberg* bestaat nu nog voornamelijk uit een vermoedelijk 12e eeuwse of zelfs nog vroegere toren, die van buiten 9 bij 10.50 meter meet en opgetrokken is uit vrij regelmatige stukken kwartsiet met lagen zandsteen. De binnenzijde en de latere bovenverdieping bestaan uit mergelblokken.

Zo ook het oudste kasteel van *Valkenburg*, dat waarschijnlijk rond

DE VALKSBERG

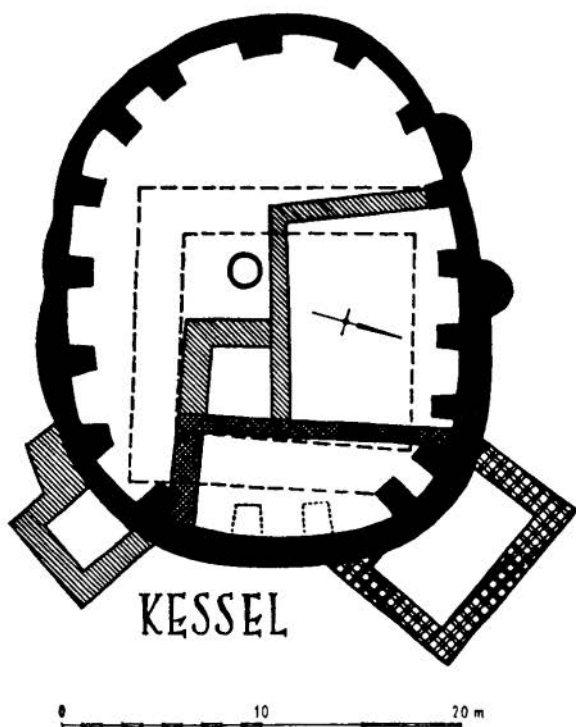

1 (XIII)
  2
  3
  4 (XIV)
  voor 4
  4-ruiter
  4?
  5 (XV)
  na XV

Plattegrond van de ruïne van de Valkenburg, gelegen op de Valksberg. De pijlen geven de dwingel aan

1087 werd gesticht. Hiervan is echter niets meer overgebleven evenmin als van het na 1122 herrezen gebouw. De oudste delen van de nu nog aanwezige ruïne stammen uit het begin van de 13e eeuw en bestaan uit een zeer zware zestien-zijdige toren met een omtrek van 45 meter en muren van bijna 3 meter dikte, die op de rots gefundeerd waren. Vermoedelijk behoorden er ook bij de noordelijke putkamer met het portaal en de fundamenten van een muur die in de richting van de grote toren liep. Na de verwoesting werd ten oosten hiervan een kleinere, nu tien-hoekige toren gebouwd, die later ook weer moest verdwijnen t.g.v. de aanpassing aan nieuwe eisen. Door het onlangs begonnen bodemonderzoek o.l.v. de heer Renaud van de R.O.B., hopen we binnenkort nadere gegevens over het oudste gedeelte van kasteel Valkenburg te verkrijgen.

Nu iets over onze mottekastelen in oorsprong.

Plattegrond van de ruïne van het motte-kasteel Kessel

De machtige donjon waaruit kasteel *Kessel* in eerste aanleg bestond, is vermoedelijk ten offer gevallen aan een aanval. Na een gedeeltelijke afbraak werd een laag heuveltje over de overblijfselen opgeworpen waarop, gezien de aanwezigheid van brandsporen, naar alle

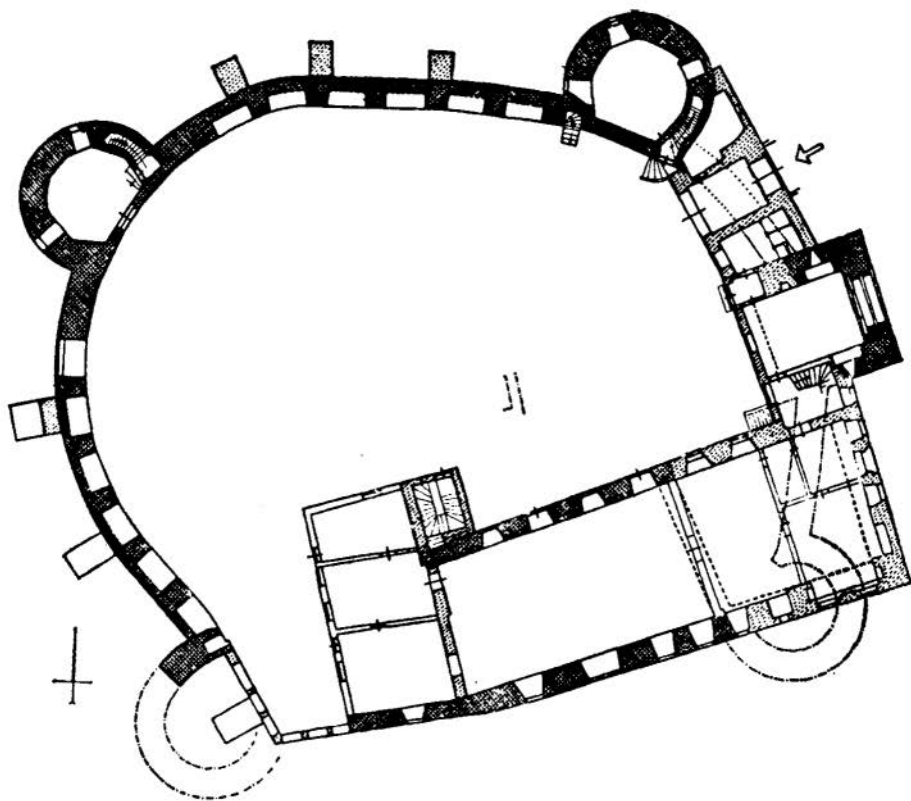
waarschijnlijkheid een houten woontoren heeft gestaan. Na het platbranden van deze toren werd het terrein andermaal opgehoogd tot 9 meter, waarop men een ovale „shell-keep” bouwde, die op spaarbogen tussen diepgaande kolommen van maaskiezelbeton gefundeerd was. Tegen de oostgevel ontstond al spoedig een woonruimte. De rest van de weermuur had de gebruikelijke bogen waarop de weergang rustte. De eerste ingang van dit rond 1150 gebouwde kasteel lag vermoedelijk tussen de twee halfronde uitsteeksels aan de noordzijde. De grote toren aan de noordoostkant kan na de overname van het kasteel door de graven van Gelre in 1279 zijn gebouwd. In een volgende bouwperiode vergrootte men de woonruimte binnen de muren waardoor de ingang werd verplaatst naar de zijde van de voorhof, bestaande uit een lage toren buiten de weermuur. Later bouwde men vervolgens de gehele binnenplaats vol waardoor de ingang door het doorbreken van een klein torentje aan de noordzijde werd gecreëerd. Helaas is het kasteel tijdens de laatste oorlog vrijwel geheel verwoest. De restanten zijn momenteel geconsolideerd.

Een andere representant van een laat motte-type is kasteel *Horn*. De naam komt reeds voor in het midden van de 12e eeuw, doch het kasteel is in eerste aanleg zeker niet ouder dan het eerste kwart van de 13e eeuw. Het grondplan hier vertoont een onregelmatige ovaal met vier uitspringende ronde torens en een vierkante poorttoren, ook vooruitspringend, waardoor een flankdekking werd verkregen. De ringmuur had een weergang op rondbogen, die later in diezelfde eeuw verhoogd werd in mergel met een tweede weergang, bovenop de oorspronkelijke gebouwd. Ook de noordoostelijke toren en de poorttoren werden in hetzelfde materiaal verhoogd, alsmede het woongedeelte. De noordwestelijke toren was inmiddels uit baksteen opgetrokken tot een aanzienlijke hoogte.

Een kasteel dat niet veel ouder kan zijn dan Horn, ook al heeft het een oude centrale toren, is *Geysteren*. Ten gevolge van de verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, konden hier opgravingen worden verricht, die als resultaat de fundamenteën van een ronde toren met een buitendoorsnede van 8 meter opleverden. De muren waren 1.60 meter dik. Rondom de donjon bevond zich een schildmuur van 1.10 meter met kolommen voor een weergang op bogen. Hier werd als materiaal ijzeroersteen gebruikt. De naam *Geysteren* komt pas in 1251 in een oorkonde voor.

We kunnen hier als bijzonderheid vermelden het voorkomen van een *ronde* donjon in het midden van het kasteelterrein. Over het algemeen komt de *ronde* donjon zelf in geheel Westeuropa niet vóór het einde van de 12e eeuw voor.

Ook kasteel *Stein* heeft een ronde toren. De onderste 8 meter, waarvan er 5 onder het burchtplein verborgen liggen, zijn gebouwd van ruwe veldkeien. Hierboven bevindt zich een sokkel waarna de toren

Horn, plattegrond; schaal 1 : 500.

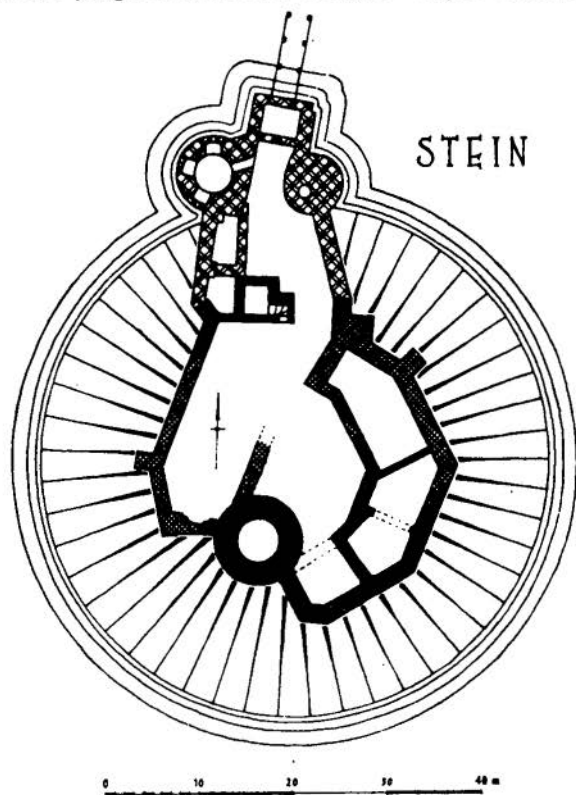
(Tekening Monumentenzorg)

overgaat in een mergelstenen bekleding aan de binnen- en buitenzijde met een kern van gietwerk. De muur heeft een dikte van 3 meter. Aan de top is nog een klein stukje uitkraging te zien op rondboogjes, die de kantelen van de weergang droeg.

Het onderste gedeelte van de toren met een hoogte van 11 meter is gedekt door een vernieuwd bakstenen gewelf. Dit was vroeger het burchtverlies en alleen bereikbaar via een opening in het gewelf. Er is maar één luchtgat, dat uitkwam in de grote zaal. De bovenste helft van de toren is eveneens afgedekt met een gewelf, vlak onder de omloop. De hoofdingang bevond zich 6 meter boven het binnenplein en gaf toegang tot een kamer met een schouw. Vanuit het portaal in de muurdikte liep een trap naar de volgende verdieping, die een houten vloer bezat. In een der vensternissen van dit vertrek treffen we de trap aan naar de volgende verdieping, die ook weer van een houten vloer was voorzien. Deze trap liep vervolgens rechtdoor naar de weergang.

Na het bouwen van de toren werd de uitloper van de heuvel vergraven tot een motte met een hoogte van 8 meter, die vermoedelijk voorzien was van een palissade. Pas toen de opgeworpen aarde tot rust gekomen was, begon men met de bouw van een veelhoekige weermuur, 1.50 meter dik, die met schuine hoeken op de toren aansloot. Aan de voet van de toren bracht men een afgeschuind stuk metselwerk aan als talud. Dit kunnen we in verband brengen met een houten weergang, hourdes of hordijzen genoemd, waarvan de sporen nog in het metselwerk van de toren aanwijsbaar zijn. Deze hordijzen liepen van de hoogte van de westelijke naar de zuidelijke weermuur. Stenen die van de hordijzen omlaag geworden werden, kaaften horizontaal van het talud af.

Stein werd rond 1200 afgescheiden van de heerlijkheid Elsloo ten behoeve van een jongere zoon. Het oorspronkelijke kasteel kan zeer

Plattegrond van Stein

wel door hem zijn gebouwd. De toren is geen woontoren geweest aangezien de put en de latrines ontbreken. Een laatste toevluchtsoord bij een beleg kan hij dan ook moeilijk zijn geweest. Ook op de motte

zelf is tot nog toe geen waterput teruggevonden. De enige put die is aangetroffen, bevindt zich in de puttoeren oostelijk van de ingang.

Kasteel Millen, waarvan we de eerste vermelding terugvinden in 1118, staat ook op een oude motte die eertijds een vermoedelijk nog houten kasteel heeft gedragen, dat in 1287 platgebrand werd. In 1326 was de motte echter weer voorzien van een nieuw gebouw. Voorts gebruikte men bij een algehele nieuwbouw in 1365 weer het terrein van de oude motte. Om een ovaal plateau werd een nogal zware ringmuur gemetseld met een ronde toren vlak bij de ingang en een hoefijzervormige toren met put op de noordwesthoek, alles gebouwd van baksteen met mergel-afbraakmateriaal. De ronde toren van Millen is alleen te betreden via een ingang die zich hoog boven de grond bevindt. Ook is er een latrine, die uitgespaard werd in de dikte van de muur. Rond 1452 moet de toenmalige bisschop van Luik Jan van Heinsberg, de tweede weermuur gelegd hebben rondom de motte, rijkelijk voorzien van vierkante torens en een weergang op bogen.

De dichtsbijzijnde motte bevindt zich nabij de hoeve *de Struiver* in de buurt van Ten Esschen. In het weiland noordwestelijk van de huidige hoeve ligt tegen de oosthelling van de Geleenbeek aan een fraai bewaard gebleven burchtheuvel. Duidelijk tekent zich in het terrein de plaats af van dit mottekasteel, dat met een gracht omgeven is. Alleen opgravingen kunnen hier uitsluitsel geven over de opbouw van het kasteel. Dit terrein is onlangs als beschermd archeologisch object aangemerkt, waardoor het voor het nageslacht behouden zal blijven.

Ook op de grens van de gemeenten Merkelbeek, Brunssum en Schinveld, plaatselijk bekend onder de naam *Vossenbergh*, treffen we nog een fraai voorbeeld aan van een motte, waarbij eveneens de oorspronkelijke burchtheuvel als ook de gracht duidelijk waarneembaar zijn.

Alhoewel er nog een aantal burchtheuvels in het Limburgse land bekend zijn, wil ik als laatste in deze noemen kasteel *Wijnandsrade*, waarvan de motte eveneens nog duidelijk zichtbaar is. Om ook hier een juiste datering en een afgerond overzicht te krijgen, zou de spade ter hand moeten worden genomen.

In oude bronnen treffen we de familie Rhode voor het eerst aan kort na 1288. De eerste vermelding van een „goed” stamt uit 1342, terwijl bij een belening van 1397 reeds sprake is van de „fortreche zu Rhode, gelegen in de parochie Herwynantsrode”.

N. EUSSSEN

HISTORISCHE CHRONIEK

AANWINSTEN
GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN.

1. *Historisch archief:*

Het historisch archief kwam in het bezit van een Xeroxkopie van de *kerkelijke registers van de parochie Schaesberg*. Het betreft hier de dopen, huwelijken en overlijdens van 1700—1798 alsmede een lijst van gedoopten in chronologische volgorde van 1730—1798.

Vóór 1699 behoorde Schaesberg kerkelijk onder de St. Pancratus van Heerlen, waarvan de registers eveneens de Schaesbergse gegevens uit deze periode bevatten.

Een waardevolle aanwinst, die vooral in genealogisch opzicht van belang is.

2. *Museum:*

a) Op 13 september 1972 werd in een sleuf in het trottoir aan de zuidzijde van de Coriovallumstraat-west te Heerlen een stuk *romeins leerbeslag* van brons ontdekt *met emailversiering* in de kleuren wit, rood en groen. Dit voorwerp is aan de collectie toegevoegd onder inventarisnummer 1015.

b) Door bemiddeling van de directeur van publieke werken van Heerlen kon het bij de afbraak van de oude stadsschouwburg aan de Klompstraat vrijgekomen tableau met de borstbeelden van Hubert en Henri Hennen veilig gesteld en in het museummagazijn opgeborgen worden. Naast de gebeeldhouwde koppen van de heren Hennen is op het tableau aangebracht de tekst:

AAN

HUBERT HENNEN

HENRI HENNEN

stichter

onvermoeid promotor

van deze stadsschouwburg.

Het tableau is gesigneerd: H.S..

Tipgever in deze was de heer A. H. Steenaert, oud-secretaris van het Stichtingsbestuur van de Stadsschouwburg te Heerlen.

3. *Bibliotheek:*

De historische bibliotheek werd door schenkingen verrijkt met:

- a) een 145-tal boeken c.q. brochures afkomstig uit de nalatenschap van de heer H. J. Starmans, in leven burgemeester van de gemeente Nuth. Het betreft hier werken op geschiedkundig en heemkundig terrein, uitgaven van plaatselijke activiteiten en herdenkingen, woning- en wegenbouw in Limburg, onderwijszaken, religie en eredienst, flora en fauna, gedenkboeken en verslagen van Limburgse instellingen op sociaal maatschappelijk en cultureel terrein, Limburgs dialect, staatsrechtelijke verhandelingen en in druk uitgegeven plaatselijke verordeningen;
schenker: de heer E. J. A. M. Starmans, Bekkerveld 31, Heerlen;
- b) een 21-tal boeken en brochures voornamelijk betrekking hebbend op mijnbouw, biografieën van enkele leden van de familie de Wendel, archeologie en Limburgensia;
schenker: mej. M. S. Kremer, St. Franciscusweg 31 te Heerlen via tussenkomst van de heer A. Corten, dr ir Bungestraat 93, Heerlen;
- c) enige jaargangen van het rond 1930 verschijnende tijdschrift „Limburg in beeld” waarin unieke fotoreportages opgenomen zijn m.b.t. plaatselijke gebeurtenissen en vernieuwingen in Limburg;
schenker: de heer N. de Boone, Amersfoortstraat 13 Heerlen;
- d) de parochiegids van de H. Hartkerk te Schandelen-Heerlen alsmede enkele boekwerkjes en brochures en/of artikelen betreffende archeologie en historie;
schenker: mej. J. Janssen, Vijgenweg 43, Heerlen;
- e) de eigenhandig vervaardigde bronnenuitgave: „Die Einwohner von Hillensberg. Alphabetisches Namenregister des Kirchenbuches vom Pfarrer Wilhelm Martins in den Jahren 1617—1642 angelegt”. Brussel 1972, 25 blz. offsetdruk;
schenker: prof. G. Waltenier, Overhem 11, Brussel (1180).

4. *Historisch-topografische verzamelingen:*

Door bemiddeling van de heer A. Corten, dr ir Bungestraat 93, Heerlen werden deze verzamelingen door schenking van mej. M. S. Kremer, St. Franciscusweg 31 alhier verrijkt met 26, meest unieke, foto's van oud-Heerlen. Met name vermelden we hier o.a. het Harmonieorkest van de O.N. Mijnen 1931; deelnemers aan het geologisch congres te Heerlen 1927; „Aan de Zeswegen”: brug over de spoorlijn nabij de O.N. Mijn I 1920; koninklijke bezoeken aan O.N. Mijnen en staatsmijn Emma 1917 (13 stuks); hoofdbureau en

electrische centrale O.N. Mijn I en een foto van de eerste steenlegging van de H. Gerardus Majellakerk te Heksenberg-Heerlen op 18 april 1937 door deken Nicolaye van Heerlen.

5. *Genealogische collecties:*

a) de *collectie bidprentjes* werd door schenkingen aangevuld met nagenoeg 350 stuks door mej. J. Janssen, Vijgenweg 43, Heerlen; de heer H. A. Loontjens, Huize Tobias Heerlen, de heer P. A. H. M. Peeters, Juliana Bernhardtlaan 42. Hoensbroek en de heer W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82, Vaals;

b) de *verzameling rouwbrieven* nam toe met een aantal van ruim 200 stuks, geschonken door mej. J. Janssen, Vijgenweg 43 te Heerlen en de heer W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82 te Vaals.

EXCURSIES:

1. De werkgroep van de historische kring „Het Land van Herle” bracht op 12 juni 1972 een bezoek aan enkele *mottekastelen* in de buurt. Bezichtigd werden de vroege burchtheuvels van Ten Esschen, Wijnandsrade en Schinveld, die goed bewaard gebleven zijn en momenteel nog duidelijk in het terrein te herkennen zijn. Als besluit van deze uitsap, die onder leiding stond van de heren A. Corten en N. Eussen, bezochten de deelnemers het „Schinvelderhuuske”.
2. De kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap bezocht op 3 juni 1972 in de Kunsthalle te Keulen de *tentoonstelling „Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800—1400”*, alwaar het gezelschap bestaande uit ± 50 personen, tijdens een rondleiding, verzorgd door Dr. Cristel Heybrock, deskundige voorlichting kreeg. In de namiddag vermeldde het programma de bezichtiging van de geconserveerde *romeinse thermen en andere bezienswaardigheden* op historisch gebied te *Zülpich* en van het *stadje en de burcht Nideggen*.
3. Op 2 september 1972 organiseerde de kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap voor zijn leden een excursie naar de *tentoonstelling „Der Aachener Domschatz”* in de kroningszaal van het Akense stadhuis. Daarna werd *Schloss Rahe* bezocht, alwaar de heer L. van Hommerich het gezelschap, dat uit ruim 70 personen bestond, op een bezielende wijze over gravin Henriëtte d'Oultremont sprak, die gedurende twintig jaren als weduwe van koning Willem I het kasteel heeft bewoond (1844—

1864). Vervolgens ging de reis naar *Laurensberg*, waarvan de heer L. v. H. zijn betekenis in de romeinse tijd besprak. Voorts gaf hij een opsomming van de nagenoeg twintig historische hofsteden, die Laurensberg nog rijk is. Te *Orsbach* werd uitgestapt om de plaats te lokaliseren, waar Willem van Oranje in september 1568 met zijn huurleger de Zuidelijke Nederlanden binnenviel.

BOEKAANKONDIGINGEN:

Onlangs verschenen:

1. „*Kruisen in Limburg*”, fotoboek van Camilla Zéguers, met inleiding van A. Minis; Rotterdam 1972.

KRUISEN! Veldkruisen, moordkruisen, devotiekruisen, hagelkruisen... Overall in Limburg zijn ze nog te vinden. Soms aan een typische mergelgevel of op een kruising van landwegen, soms zo verscholen in haag of struiken dat alleen de buurtbewoners van het bestaan afweten.

Camilla Zéguers zocht ze op; duizenden foto's maakte ze van het nog aanwezige bestand. Geholpen door een subsidie van het Anjerfonds Limburg reisde ze rond en fotografeerde alleen al bezuiden de lijn Ulestraten-Waubach 587 verschillende kruisen. Fris en oorspronkelijk is de kijk die de fotografie ons in deze uitgave die een veertigtal afbeeldingen omvat, geeft op de grote verscheidenheid van deze „kleine monumenten”, die zo karakteristiek zijn voor de sfeer en het landschap van Limburg. Verwaarlozing en zelfs afbraak bedreigen momenteel vele kruisen. Vandaar ook dat een toenemend aantal organisaties erop uit is ze voor de algehele ondergang te behoeden. Als voorbeeld zouden we willen aanhalen het verdwijnen van diverse kruisen uit het stadsbeeld van Heerlen, waarvan een inventarisatie in 1962 door O. Vandeberg (*Land van Herle* 1962, 12-19 en 75-80) nog een aantal van 62 vermeldt.

Wellicht zal dit boekje, dat in totaal 48 bladzijden telt en in de boekhandel verkrijgbaar is voor de prijs van f 14.50, een stimulans zijn voor velen om aan het behoud van dit Limburgse cultuurgood hun medewerking te verlenen.

2. „*Bibliografie Historisch Boerderij-onderzoek*” door B. Wander; Arnhem 1971. Uitgave van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek te Arnhem.

Tot nu toe bestond er geen overzicht van de literatuur betreffende de Nederlandse boerderij. Daarom heeft de heer B. Wander, bibliothecaris van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, de titels van alle boeken en tijdschriftartikelen (ook uit „*Het Land van Herle*”), die van 1960—1970 over dit onderwerp verschenen, ver-

zameld. Ook aan belangrijke publikaties die met name in België verschenen, werd aandacht besteed, evenals aan de voornaamste literatuur van vóór 1960.

De auteur heeft de ruim 700 titels met het oog op de overzichtelijkheid gesplitst in een „algemeen gedeelte” en een deel „de Nederlanden”.

De literatuur over de afzonderlijke boerderijen is per provincie gerubriceerd, waarbij dan nog als aparte onderverdelingen „Langs de Oostgrens” en „de Zuidelijke Nederlanden” zijn toegevoegd. Een register op de persoonsnamen geografische namen en onderwerpen maakt het geheel gemakkelijk toegankelijk. Alles bijeen een zeer bruikbare publikatie, die de op dit gebied bestaande lacune uitstekend opvult.

Toezending geschiedt na storting van f 8 25 op gironummer 897058 van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek te Arnhem.

CHRONOLOGISCH KWARTAALOVERZICHT:

1972

- 9 juni Benoeming van H. J. Creusen tot gemeentesekretaris van Hoensbroek.
- 16 juni Opening tentoonstelling „World Press Photo 1972” in de Heerlense stadsschouwburg door burgemeester drs F. J. W. Gijzels.
- 16 juni Ingebruikname nieuw gebouw rijkspolitie Schaesberg, Brandhofstraat.
- 18 juni Viering gouden bestaansfeest van het Groene Kruis, afdeling Nieuwenhagen.
- 19 juni Opening Banque de Paris et des Pays-Bas, Apollolaan 10, Heerlen.
- 21 juni Viering 100-jarig bestaansfeest van de door mgr P. J. Savelberg gestichte Congregatie van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph in het Moederhuis aan de Gasthuisstraat (sanatorium), Heerlen.
- 21 juni De Heerlense gemeenteraad brengt in het kader van de stedenuitwisseling een tegenbezoek aan Aken.
- 23 juni Opening tentoonstelling „Oude en nieuwe schilderijen van Charles Eyck” in Heerlens raadhuis door de Vlaamse auteur Karel Jonckheere.
- 30 juni Officiële opening eerste dienstencentrum voor bejaarden in Heerlen „Het Markieshuis” aan de Markiesstraat, Eikenderveld, door Heerlens burgemeester.
- 1 juli Eervol ontslag van A. J. J. Hustinx, Hoofd Afdeling Bevolking, Militaire Zaken en Burgerlijke Stand, uit de dienst van de gemeente Heerlen i.v.m. zijn gezondheidstoestand.
- 1 juli Sluiting Voorlichtingscentrum De Gringel van de Gemeentebedrijven, Spooringsel, Heerlen.

- 3 juli Aanvang afbraak voormalige Heerlense schouwburg aan de Klompstraat.
- 3 juli Uitgave boekwerkje „Kerkrade in oude ansichten”, samengesteld door J. Driessen.
- 3 juli Raadsbesluit tot aankoop gebouwen en grond van Bouwmaterialenhandel van de Venne en van der Sluis, Stationstraat, Heerlen, zulks i.v.m. centrumplan.
- 7 juli Opening openbare kinderspeelplaats in het Vrieheidepark, Heerlen, door Heerlens burgemeester.
- 22 juli Apotheker Drs M. H. M. Heggen te Treebeek-Hoensbroek overleden. Hij was de organisator van het Congres van de „Cercle Benelux d'histoire de la Pharmacie” in 1971 te Heerlen en van de tentoonstelling „Oude Pharmaceutische Boeken bijeengebracht in het Land van Herle” in de raadszaal van het stadhuis van Heerlen.
- 1 aug. Fusie tussen de Heerlense Pedagogische Akademie Christus Magister, Schandelermolenweg, en Maria Immaculata, Bekkerveld; de nieuwe naam is Pedagogische Akademie Heerlen.
- 1 aug. Fusie tussen de Heerlense Mavo-scholen Sint Clara, Diepenbrockstraat, en Sint Pancratius, Laan van Hövell tot Westerfliet; na integratie voortzetting onder de naam Mavo Sint Clara.
- 12 aug. Officiële opening nieuwe visvijver, Meezenbroekerweg, Heerlen, van de hengelsportvereniging „De Edelkarper” door Heerlens burgemeester.
- 14 aug. Viering Oud-Limburgs Schuttersfeest in Ubachsberg-Voerendaal; winnaar van het OLS 1972 wordt de schutterij Sint Sebastianus uit Eys-Wittem.
- 18 aug. Officiële opening Galerie Zef Clement in de woning van deze kunstenaar aan de Geerstraat 76, Heerlen.
- 19 aug. Viering 50-jarig bestaansfeest parochie Sint Jozef, Kaalheide-Kerkrade. — 17 sept.
- 22 aug. Officiële opening Nederlandse Middenstandsbank N.V., Ruitersstraat, Schaesberg, door burgemeester mr E. M. J. Prick.
- 23 aug. Symbolische overdracht voormalig DSM-expeditiegebouw, Kouvenderstraat, Hoensbroek, aan directie Voedselvoorzienings in- en verkoopbureau (V.I.B.) van het Ministerie van Landbouw en Visserij door ir L. Halm, directeur-generaal Rijksgebouwendienst.
- 27 aug. Feestviering i.v.m. 50-jarig bestaan nieuwe parochiekerk H. Joannes — 3 sept. De Doper, Eyselshoven.
- 28 aug. Overname confectiezaken van Wolf en Hertzdahl in Heerlen, Maastricht en Sittard door de fa Hollenkamp, Amsterdam.

REDAKTIE.

* *
*